

Макамбаева Д.И.*к.ф.н., доцент Ошского госуд. юридического инстит., Кыргызская Республика***Сибиряков А.В.***к.ф.н., доцент ФГАОУ ВО Лысьвенский филиал, Россия***Шайдуллаев Р.Б.***к.т.н., зав. лаб. ИПР ЮО НАН Кыргызской Республики***ВИНОШАРАБЫН ЖАСООДОГУ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫК СӨЗДҮКТӨРДҮН
КОНЦЕПЦИЯСЫН НЕГИЗДӨӨ**

Бул макалада лексикографиянын бир тармагы катары терминография изилдөөнүн предмети болуп саналат, ал терминологиялык сөздүктөрдү түзүүдө. Виношарапчылык ишкердиктин алдыңкы түрү катары бул тармактын адистерин даярдоо жана тарбиялоо үчүн маалымдама сөздүктөрдү, терминологиялык сөздүктөрдү түзүү процессинде зарыл болгон теориялык жана практикалык билимге муктаж. Макалада шарап жасоочу терминдердин түшүндүрмө сөздүгүн түзүүнүн негизги принциптери талкууланат: сөздүктүн түрү, анда көрсөтүлө турган лексиканын көлөмү, потенциалдуу колдонуучулардын диапозону, бул сөздүктүн функциялары, ал үчүн сөздүк булактары - атайын басылмалар, окуу китептери. Эң негизги маселе — сөздүктөгү лексиканын жайгашуу принциби. Мындай сөздүктүн үстүндө иштөө азыркы терминологияга чоң салым боло алат, анткени бул илим үчүн теориялык билимди практикалык колдонуу маанилүү. Мындан тышкары, сөздүктөрдү түзүү виношарапчылардын сапаттуу тамак-аш продуктуларын түзүү боюнча чеберчилигин жогорулатууга багытталган негизги иш катары колдонуу, пландоо жана виношарап жасоо боюнча терминологиялык сөздүктү түзүү жаатында пайдалуу.

Негизги сөздөр: түшүндүрмө сөздүктөр; виношарапчылык; терминография; формалдуу-борбордук; идеографиялык; лексика; сөз тизмектери.

**ОБОСНОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ ВИНОДЕЛЬЧЕСКИХ
ТЕРМИНОВ**

В данной статье предметом исследования является терминография как отрасль лексикографии, представляющей собой составление терминологических словарей. Виноделие как ведущий вид предпринимательской деятельности нуждается в теоретической и практической подготовке, необходимой в процессе составления словарей-справочников, терминологических словарей для подготовки и обучения специалистов в данной отрасли. В статье рассматриваются основные принципы создания толкового словаря винодельческих терминов: тип словаря, охват лексики, которая будет в нем представлена, круг потенциальных пользователей, функции данного словаря, источники лексики для него — специальные издания, учебные пособия. Важнейшим вопросом является принцип расположения лексики в словаре. Работа над таким словарем, может стать значительным вкладом в современную терминографию, так как для данной науки важно практическое применение теоретических знаний. Кроме того, создание словарей полезны в области применения, планирования и создания терминологического словаря для виноделия, как основного вида деятельности, направленной для повышения мастерства виноделов по созданию качественного пищевого продукта.

Ключевые слова: толковые словари; виноделие; терминография; формоцентрический; идеографический; лексика; словосочетание.

**SUBSTANTIATION OF A CONCEPT OF A DEFINITION DICTIONARY OF
WINEMAKING TERMS**

In this article, the subject of research is terminography as a branch of lexicography, which is the compilation of terminological dictionaries. Winemaking as a leading type of entrepreneurial activity needs theoretical and practical training necessary in the process of compiling reference dictionaries, terminological dictionaries for the training and education of specialists in this industry. The article discusses the basic principles of creating an explanatory dictionary of winemaking terms: the type of dictionary, the scope of the vocabulary that will be presented in it, the range of potential users, the functions of this dictionary, the sources

of vocabulary for it - special editions, textbooks. The most important issue is the principle of the arrangement of vocabulary in the dictionary. Work on such a dictionary can be a significant contribution to modern T. terminography, since practical application of theoretical knowledge is important for this science. In addition, the creation of dictionaries is useful in the field of application, planning and creation of a terminological dictionary for winemaking, as the main activity aimed at improving the skill of winemakers in creating a quality food product. Work on such a dictionary can be a significant contribution to modern terminography, since practical application of theoretical knowledge is important for this science. In addition, the creation of dictionaries is useful in the field of application, planning and creation of a terminological dictionary for winemaking, as the main activity aimed at improving the skill of winemakers in creating a quality food product.

Key words: *definition dictionaries, 'winemaking, 'terminography', form-centric, ' ideographic' vocabulary, 'phrase.*

Киришүү. Сөздүктөр лингвистикалык илимдин квинтэссенциясы, окумуштуулардын жана жеке адамдардын олуттуу топторунун көп жылдык эмгегинин натыйжасы. Лексикография тил илиминин өнүгүүсүнүн ар бир конкреттүү этабында лингвисттердин кызыкчылыктарынын катализатору болуп саналат. Тил илиминдеги ар кандай жаңы көрүнүш же багыт, лингвисттердин көңүлүн бурган жаңы объект лексикографиялык эмгектерде табигый түрдө өз чагылышын алат. Изилдөөчүлөрдүн сөздүктөрдү түзүүгө, лексикография теориясын өнүктүрүүгө жумшап жаткан эбегейсиз эмгектери сөздүктү түзүү учурундагы тилдин абалын муундардын эсинде бекемдеп калууга, тилдин бар экендигинин сүрөтүн тартууга арналган.

Ар түрдүү сөздүктөрдүн ичинен терминологиялык сөздүктөр (терминдик сөздүктөр) атайын тайпада өзгөчөлөнүп турат, алардын теориясын жана практикасын лексикографиянын атайын тармагы - терминографиянын өкүлдөрү түзүшөт. Илимдин, техниканын, эл чарбасынын, өндүрүштүн ар түрдүү тармактары интенсивдүү өнүгүп жаткан азыркы мезгилде терминологиялык базаны түзүүнү үйрөнүү тил илимпоздорунун актуалдуу милдеттеринин бири болуп саналат.

Ал эми шарапчылык эл чарбасында жана ишкердикте өзгөчө орунду ээлейт. Терминологиялык сөздүктөргө муктаж болгон адистерди теориялык жана практикалык жактан туура даярдоону уюштуруу үчүн маалымдама сөздүк зарыл. Шарапчылык мыйзамдын жарыяланышы (1914 - 1985 - ж. ж.) ар бир жолу шарапчылыкка терс таасирин тийгизген: жүзүмзарлар кыйылган, шарапчылардын мектеби талкаланган жана ушул сыяктуулар. АКШ мамлекетинде да белгилүү себептер менен 1930 жылдары шарапчылыкка каршы аракеттер жасалган, бирок бул кубулуш белгилүү себептер менен өзүнүн өсүп-өнүгүүсүн тапкан жок. Мына ушундай байкоодон кийин бизге керектүү информацияны алдык деп эсептесе болот, мындай мисал шарапжасоочуларга кандайдыр бир өбөлгө бере алат. Балким, шарап жасоо мынчалык кооптуу позицияны ээлеп, саясатка мынчалык көз каранды боло турган дүйнөнүн бир дагы өлкөсү жоктур.

Изилдөөнүн негизги максаты болуп шарап чыгаруу тармагында терминдердин түшүндүрмө сөздүгүн байытуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкү маселелерди чечүү зарыл: виношарабын чыгарууда терминдердин сөздүгүн түзүү, вино өнөр жайындагы терминологиялык сөздүктөрдү түзүүгө катышкан адистердин чыгармачылык чеберчилигин кеңейтүү жана тереңдетүү.

Бүгүн кырдаал өзгөрдү. Виношарапчылык акыры аракеттикти үгүттөө менен эч кандай байланышы жок татыктуу иш катары карала баштады. Мына ушундай шарттарда вино жасоо боюнча адистерди теориялык жана практикалык жактан туура даярдоону уюштуруу барган сайын зор мааниге ээ болуп жатат. Бул тармактагы адистер маалымдама сөздүктөргө жана терминологиялык сөздүктөргө муктаж. Вино шарабын жасоодогу зарыл болгон терминдеринин жыйынтыгы шарапчылардын сапаттарын, тамак-аш продуктуларын түзүүгө жардам берүүгө багытталган квалификациясын жогорулатуу үчүн интеллектуалдык колдонмо болуп калышы керек.

Шарап жасоочу терминдердин сөздүгүн пландаштырууда С.В.Гриневадин терминологиялык сөздүгүн түзүү боюнча берген кеңешине таянуу зарыл [1,2], В.М. Лейчик [3], А.Г.Рудакова [4], А.С.Рылов [5], А.И. Фефилов [6], Т.В.Шетле [7] ж.б.

Биринчиден, түзүлүп жаткан сөз тизмектерин аныктоо керек. Жалпы илимий, көп тармактуу, тармактык, атайын тармактагы жана жеке адистештирилген сыяктуу терминологиялык

сөздүктөр бар. Шарап жасоо тамак-аш өнөр-жайынын шарап өндүрүү менен алектенген тармагы болгондуктан, шарап жасоочу терминдердин сөздүгү тармакка тиешелүү болот.

Экинчиден, «сөздүктүн көлөмүн, башкача айтканда, келечектеги сөздүктүн негизин түзө турган атайын лексиканын катмарын аныктоо» маанилүү [7]. Шарап жасоочу терминдердин сөздүгү шарап жасоо тармагындагы адистерге да, тамак-аш өнөр-жайынын бул тармагына кызыккандардын кеңири катмарына да арналган түшүндүрмө сөздүк катары пландаштырылган. Демек, сөздүк өзгөчө лексиканын мүмкүн болушунча кенен терминдерди камтышы керек.

Үчүнчүдөн, сөздүктүн потенциалдуу колдонуучуларынын чөйрөсүн аныктоо зарыл. Колдонуучулардын негизги категориялары жогоруда аталган. У-Сөздүк даярдоодо бул факторду эске алуу зарыл: терминдерди тандоодо, аларды түшүндүрүүнүн тилдик ыкмаларында ж.б.

Төртүнчүсү - «бул сөздүктүн функциясын орнотуу» [7], башкача айтканда, сөздүк эмне үчүн экенин аныктоо керек. Пландаштырылган сөздүк баарыдан мурда түшүндүрмө мүнөзгө ээ, анткени ал окуп жаткан адистерге жана шарап жасоого кызыккандардын бардыгына тамак-аш өнөр жайынын бул тармагынын негизги ыкмаларын өздөштүрүүсүнө жардам берүүгө тийиш. Түшүндүрмө сөздүк кандайдыр бир денгээлде универсалдуу болуп саналат, башкача айтканда, терминдерге эң туура аныктамаларды белгилейт, тигил же бул аныктаманы тандоону негиздейт (ошол эле жерде) жана бул сөздөр жана айкалыштар заманбап болушу керек, заманбап тенденцияларды жана илимдин өнүгүү абалы жана лексиканын синхрондук бир бөлүгүн билдирет.

Бешинчиден, «алар (терминдер) кайсы булактардан (окуу китептеринен, атайын адабияттардан) алынаарын аныктоо» зарыл [5].

Сөздүк курамдын түзүлүш принцибин, башкача айтканда, сөздүк жазуулардын биринин артынан бири келерин аныктоо абдан маанилүү. Анын эки негизги жолу бар. Формалдуу (формалдуу-борбордук) принцип сөздүн формалдуу, тышкы критерийлерин эске алууну камтыйт, алардын ичинен негизгиси тамгалардын тартиби. Башкача айтканда, формалдуу-борбордук принциптин практикалык ишке ашырылышы сөздүктөгү лексикалык бирдиктердин жайгашуусунун алфавиттик тартиби. Алфавиттик тартип үзгүлтүксүз (же жөнөкөй) болушу мүмкүн, мында «сөздүктө сүрөттөлүүчү ар бир терминдин өзүнүн жазуусу бар жана бардык жазуулар катуу алфавиттик тартипте жайгаштырылат» [7] жана орду белгиленген, кайсы бир сөздүктө жазуу формасы же мазмуну боюнча бир нече терминдер жөнүндө маалыматты бириктирет» (ошол эле жерде). Терминологиялык сөздүктү түзүүдө бирдиктүү ыкмасы жалпы параметрди кабыл алат, анда жалпы терминди тана эмес, анын спецификалык сортторун да камтыйт.

Тематикалык сөздүктөрдү түзүүнүн негизин идеографиялык принципти түзөт. Идеографиялык (тематикалык) сөздүктөр - бул сөздүктөр түпкүлүгү боюнча түшүндүрмөлүү, башкача айтканда, сөздөрдүн лексикалык маанилерин түшүндүрүүчү, бирок андагы сөздөр алфавиттик тартипте эмес, тема боюнча жайгаштырылат. Кызыгы, биринчи, эң байыркы түшүндүрмө сөздүктөр идеографиялык болгон, андан кийин сөздүктөгү жазуулардын алфавиттик тартиби көбүрөөк кабыл алынып, сөз издөөгө ыңгайлуу болуп калганы талашсыз. Бирок 20-кылымдын экинчи жарымында лексикографтар сөздүктүн лексикасын тематикалык топтоого кайрадан муктаж болушкан. С.В. Буренкова идеографиялык сөздүк «ар түрдүү тилдердин лексикасын салыштырып изилдөө үчүн зарыл, ал синоним жана антоним сөздүктөрдү түзүү маселелерин чечүүгө, түшүндүрмө сөздүктөрдөгү сөздөрдүн маанисин так аныктоого жардам берет» деп белгилейт [8]. Идеографиялык сөздүк тилдин лексикасын системалуу түрдө чагылдырат жана мындай кабыл алуу системасына караганда, өзгөчө терминология тармагында жемиштүү болот. Сөздүктөрдүн бул түрүнө болгон кызыгууну В.В. Морковкин «Идеографиялык сөздүктөр», 1970-ж. деген эмгегинде идеографиялык сөздүктүн актуалдуулугун белгилеп, бул түрдөгү сөздүктөрдүн тарыхына сереп салган. В.В. Морковкин идеографиялык сөздүктү «тилдин лексикалык системасынын үлгүсү (синтетикалык сөздүк)» деп мүнөздөйт [9].

Шарап жасоочу терминдердин сөздүгүн түзүүдө терминдерди жайгаштыруунун формалдуу-борбордук жана идеографиялык принциптерин айкалыштыруу мааниси бар, бул ыкмалардын ар биринин оң жактарын пайдаланууга мүмкүндүк берет. Алфавиттик жол терминди сөздүктөн жакшыраак издөө кызматын аткарат, идеографиялык жол тамак-аш өнөр-жайынын

бир тармагы катары шарап жасоо жана шарап жасоо менен байланышкан түшүнүктөр боюнча бирдиктүү көз карашты түзөт. Сөздүктү түзүүнүн формалдуу жана идеографиялык принцибинин айкалышы анын электрондук басылма катары келечегин зеке алуу менен өзгөчө маанилүү. Э.С.Закирова белгилегендей, «электрондук сөздүктөрдү түзүү жана аларды практикалык жактан иштеп чыгуу сөздүктүн маңызын түшүнүүнүн жаңы ыкмаларын жана жаңы ыкмаларын талап кылды» [10], жана формалдуу, жана идеографиялык ыкмалардын айкалышы, [6] илимий жумуш ыкмалардын бири болуп эсептелинет.

Терминдердин сөздүгүндө чагылдырууга интегралдык мамилени ишке ашыруу сөздүктүн түшүнүгүнө жана ыңгайлуулук талаптарына жана албетте сөздүктө берилген тилдин жана кеп бирдиктеринин мүнөзүнө, биздин учурда булар виношарап жасоо тармагындагы терминдер (сөздөр жана сөз айкаштары) болуп саналат. А.И. Фефилов азыркы сөздүктөрдө «чындыктын лингвистикалык жана концептуалдык артикуляциясы бири-бирине байланышпайт» деп белгилейт [6]. Бул маселени чечүүгө аракет кылуу үчүн идеологиялык принципти тартуу зарыл. Мындан тышкары, идеографиялык принципти колдонуу көз карашынан алганда сөздүктү логикалык- семантикалык катмарларга (субстанционалдуулук, локалдуулук, байланыштык: аракеттүүлүк, ээлик, сапаттык, сандык, убакыттык) бөлүү зарыл. Бул катмарлардын ичинде бирдиктер формалдуу-борбордук принцип боюнча бириктирилет.

Жогорудагы терминдерди түзүү бир нече авторлордун эмгектеринде каралып өткөн анын бири болуп англис тилин орфографиялык татаал сөздөрдү үйрөнүүгө багытталган Д. Жусупованын илимий жумушунда каралып чыккан [11]. Ар бир орфографиялык сөздүк өзгөчө мааниге ээ.

Терминдер сөздүгүнүн эн маанилүү элементи болуп сөздүк жазуу саналат, анын структурасы сөздүктү даярдоонун алгачкы этаптарынын биринде пландаштырылышы керек. Сөздүк жазуусу жөнүндө классикалык идеялар бар, алар төмөнкүдөй: «Сөздүк жазуулардын структурасы үч компоненттен турат: а) сөздүктүн аталышы; б) рубрикада көрсөтүлгөн терминдин маанисин (лерин) аныктоо; в) иллюстративдик тексттик мисалдар (мааниси тактоо керек болсо берилет)» [5]. Бирок, сөздүк жазууну курууда тактоону талап кылган айрым жагдайлар бар.

Биринчиден, сөздүктүн аталышында (термин болуп саналган сөз же айкалышууда) зарыл болсо, белгилер болушу керек: оозеки, эскирген жана ушул сыяктуу. Белгилердин маалымат системасы, ошондой эле алардын аббревиатуралары сөздүктүн кириш бөлүгүндө (башкы сөз, техникалык бөлүк) негизделиши керек. Экинчиден, биздин оюбузча, бул терминдин келип чыгышын көрсөтүү зарыл, анткени шарап жасоо тармагындагы көптөгөн өзгөчө сөздөр чет элдиктер. Биз А.С. Рылов: «Эгерде макала түзүлүп жаткан термин карыз алуу болсо, анда ал кайсы тилден келгендигин төрт бурчтуу кашаанын ичинде көрсөтүүгө болот» [5].

Виношарабын жасоодо гана эмес профессионалдык лексика жана сөз аймактары көп тармактуу болуп эсептелинип жаш муундарды тарбиялоодо өзгөчө маанилүүлүгүн Г.А. Абдивалиеванын илимий жумушунда каралып чыккан [12].

Сөздүктүн эн маанилүү элементи - бул терминдин аныктамасы (сөздүк аныктамасы). Аныктама толук жана кыска болушу керек. Мындан тышкары, сөздүктөгү полисемантикалык сөздүн жана омонимдердин көрсөтүлүшүн аныктоо маанилүү, ал терминдердин кандай жайгашуусуна жараша болот. Алфавиттик тартип менен полисемантикалык сөздүн бардык маанилери бир сөздүктө, ал эми омоним кошуна сөздүк жазуусунда берилет. Идеографиялык жайгаштыруу менен полисемантикалык сөздүн жана омонимдердин ар кандай маанилери темаларга жараша бөлүштүрүлөт жана сөздүктүн ичинде ар кандай тематикалык топторго кирет.

Жыйынтыктар:

1. Теориялык жактан изилденген иштеп чыгуулардын негизинде бул сөздүк атайын лексиканын мүмкүн болушунча кеңири мааниси камтыган тармактык, түшүндүрмөлүү сөздүк катары пландаштырылган;
2. Сөздүктүн булагы болуп шарап өндүрүүчүлүк боюнча окуу китептери жана окуу куралдары, ошондой эле башка атайын басылмалар: монографиялар, журналдар болушу керек;
3. Сөздүктүн структурасы терминдин өзүн жана анын аныктамасын камтууга тийиш;

4. Эң негизги маселе - сөздүктөгү лексиканын жайгашуу принциби эсептелинет. Формалдуу жана тематикалык ыкмаларды айкалыштыруу максатка ылайыктуу, анткени дал ушул тартип шарап жасоо терминдери жөнүндө түшүнүк бере алат, ошондой эле сөздүктүн электрондук версиясына негиз боло алат.

Адабияттар тизмеси:

1. **Гринев, С.В.** Введение в терминологическую лексикографию: учебное пособие [Текст] / С.В. Гринев. - М.: МГУ, 1986. - 98 с.
2. **Гринев-Гринепрч, С.В.** Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь [Текст] учеб. пособ. / С.В. Гринев-Гриневиц. - М.: ЛИБРОКОМ, 2009. - 224 с.
3. **Лейчик, В.М.** Терминоведение: Предмет, методы, структура [Текст] / В.М. Лейчик. - М.: КомКнига, 2006. - С. 204 - 205.
4. **Рудакова, А.Г.** Принципы отбора терминологической лексики при составлении словаря терминов по специальности [Текст] / А.Г.Рудакова // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). - 1999. -№ 1. - С. 100-101.
5. **Рылов, А.С.** Принципы составления словаря терминов журналистики [Текст] / А.С.Рылов // Вестник. – Нижегородск: НУ, 2001.- № 1.- С. 81-85.
6. **Фефилов, А.И.** Конфронтативная морфотематика русского и немецкого языков. Когнитологическое исследование: монография [Текст] / А.И. Фефилов. - Германия: Lambert, 2015.-241 с.
7. **Шетле, Т.В.** Лексикографические критерии составления учебного словаря- минимума англоязычных терминов банковского дела [Текст] / Т.В.Шетле // Вестник. – *Кострама*: КГУ,2009. -Т. 15. - № 1. - С. 142-147.
8. **Буренкова, С.В.** Традиционное и новое в идеографической лексикографии (на примере русских и немецких словарей) [Текст] / С.В.Буренкова // Вестник. Серия: Гуманитарные науки. –Тамбов: ТГУ, 2008. - № 8 (64). - С. 167-174.
9. **Морковкин, В.В.** Идеографические словари [Текст] / В.В. Морковкин. - М.: Моск. ун-та, 1970. - 71 с.
10. **Закирова, Е.С.** Терминография как результат формирования языка для специальных целей [Текст] / Е.С.Закирова // Известия. - М.: МАМИ, 2013. - Т. 2. - № 4. - С. 267-274.
11. **Жусупова, Д.** Обучение орфографии трудных слов на уроках английского языка [Текст] / Д. Жусупова // Наука. Образование. Техника. - Ош: КУУ, 2010.- №1.- С.12-14.
12. **Абдивалиева, Г.А.** Профессиональная лексика через нетрадиционные методы обучения [Текст] / Г.А. Абдивалиева // Наука. Образование. Техника. - Ош: КУУ, 2017. - №2. - С. 61-66.

DOI:10.54834/16945220_2022_2_109

Поступила в редакцию 03. 03. 2022 г.

УДК:811.512.154

Бообекова К.С.

ст. преп. Кыргызско-Турецкого универ. Манас, Кыргызская Республика

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЛАКАПТАРДЫН МАКАЛДАРДАН АЙЫРМАСЫ

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз тилиндеги лакаптардын түрлөрү саналат. Изилдөөнүн максаты – лакаптардагы тилдик өзгөчөлүктөрдү белгилөө жана алардын элдин маданий тилдик байлыгына кошкон салымын аныктоо менен бирге, берген маанисине, айтылыш жана түзүлүш өзгөчөлүгүнө, келип чыгуу булагына карата классификациялоо. Макал-лакаптар боюнча изилдөөлөр көбүнчө фольклор, фразеология, адабият таануу илимдеринин алкагында жүргүзүлүп, макал-лакаптардын табиятындагы өзгөчөлүктөр, айырмачылыктар тил илиминде толук таанытылып, изилденип бүтө элек, так аныктамаларды ала элек. Бул эмгекте лакаптардын өзгөчөлүктөрү макалдардан бөлүнүп, келип чыгуу булагы, себеби, жаралуу доору, кайсыл мүчөлөр аркылуу уюштурулуу формалары ар тараптуу каралып, классификацияларга бөлүндү. Лакаптар жалпысынан үч чоң топко бөлүнүп берилгени менен, натыйжада 22 түрдүү уюштурулуу формасы жана 31 түрдүү айтылыш өзгөчөлүгү болгону аныкталды. Эмгек кыргыз тилинде лакаптарды мындан ары дагы тереңдетип изилдөөгө жол ачат деген үмүт бар.